ڊاڪٽر پروين موسيٰ ميمڻ

پوپٽي هيراننداڻيءَ جي
ادبي خدمتن جو تحقيقي جائزو

AN ANALYTICAL STUDY OF POPATI HIRANANDANI'S LITERARY WORKS

Abstract

Professor Popati Hiranandani born on 17th September,1924 was a great writer of Sindhi language and literature. She has more than 40 books on her credit, written on various genres of Sindhi prose also like Novels, short stories, essays/ research articles, dramas, autobiography etc. She has also four poetry collections to her credit.

Her first book of short stories was published in 1954, named "*Rangeen Zamane Joon Ghamgeen Kahaniyon*" and then her other books were "*Pukar*", "*Moon Tokhe Piyar Kayo Ho", "Khizan Jo Dor Pooro Thuo*", "*Zindagi Na Kawita Na Khani*", "*Manjoo*" "*Hasratan Je Turbat*", "*Selab Zindagi Jo*", "A History of Sindhi Literature" and many more. Popati's some books are included in the syllabus of Universities. She passed away on 17th December, 2005. Her contributions in Sindhi Literature remain unforgettable. A brief analysis is carried out in this article.

پروفيسر پوپٽي هيراننداڻيءَ خدا آبادي عامل خاندان ۾ 17 سيپٽمبر 1924ع تي حيدرآباد سنڌ ۾ جنم ورتو. ماسترياڻيءَ کان پروفيسر جي عهدي تائين پهچڻ جي سفر ۾ سندس محنت، همت ۽ ذهانت جو وڏو دخل هيو. سندس شروعاتي تعليم حيدرآباد سنڌ جي رهي ۽ اڳيان گريجوئيشن بنارس هندو يونيورسٽيءَ مان ڪيائين. هندي، سنسڪرت ۽ انگريزي هن جا خاص مضمون هئا. حسابن سان دلچسپي نہ هيس، البت راڳ جي تمام شوقين هئڻ ڪري ڪيس سندس ئي اسڪول ڪندن مل گرلز اسڪول حيدرآباد ۾ ميوزڪ ٽيچر جي نوڪري ملي ۽ پگٽ گرلز هاءِ اسڪول ۾ استاد ٿي رهي. پوپٽيءَ جو پيءُ فاريسٽ ڊپارٽمينٽ ۾ نوڪري ڪندو هو، بدلي ٿيڻ سبب هو سنڌ جي مختلف شهرن جيئن: سکر، شڪارپور، ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ رهيو. پيءُ جي وفات بعد پوپٽيءَ جو حيدرآباد ۾ ئي رهڻ ٿيو، جتان ورهاڱي بعد بمبئي هندستان ۾ رهائش

پذير ٿي. پوپٽيءَ اجان مئٽرڪ ئي ڪانہ ڪئي هئي، جو سندن مالي حالتون خراب ٿي ويون. هوءَ لکي ٿي تہ: ”بابا کي ڪابہ علت ڪين هئي. نہ پاڻ پتو ڪٽندو هو نہ اسان کي ڪٽڻ ڏيندو هو. هن ۾ بس هڪ ئي اَوَگڻ هو، جو هو پئسا وياج تي اڌارا ڏيندو هو. هن جي ان اَوَگُڻ جي ڪري ئي اسان سندس وڃڻ بعد ڏاڍو پوئتي پئجي ويا“. (پوپٽي، 2007: 19)

پيءُ جي وفات ۽ پئسي جي ڪمي ٿي وڃڻ جي ڪري هن ننڍيءَ عمر ۾ وڏي محنت ڪئي. پاڻ پڙهڻ، گهرو ڪم ڪار ڪرڻ، ننڍن ڀائرن ڀينرن کي سنڀالڻ، ڇڻ مٿس ڏکن جو پهاڙ ڪري پيو. ان قت هوءَ فقط ڏهن سالن جي هئي ۽ ڪانئس وڏو ڀاءُ ڏمو ساڍن ٻارهن سالن جو هو. ڪل ست ڀائر ڀينرون ۽ ماءُ ناناڻن سان گڏ هيرآباد حيدرآباد ۾ رهيا، جتي گڏيل ڪٽنب ۾ ناني، مامن، ماسين ۽ ماساتن سان گڏ هوءَ پروان چڙهي. حيدرآباد، هيرآباد جون يادون سندس سڄي حياتيءَ جي سفر ۾ اهم رهيون. هن چوڏهن ورهين جي عمر ۾ ڪمائڻ جي شروعات ٽيوشن ڏيڻ ۽ ماستري ڪرڻ سان ڪئي.

پروفيسر پوپٽي ورهاڱي ڪانپوءِ 1960ع ۾ نيشنل ڪاليج باندرا ۾ پڙهايو. K.C ڪاليج بمبئي ۾ پروفيسر هيڊ آف دي ڊپارٽمينٽ ۽ پوسٽ گريجوئيٽ استاد جي حيثيت سان خدمتون سرانجام ڏنائين. مطلب تہ هوءَ وديا ڏيڻ ۽ ونڻ سان وابستہ رهي. تنهن ڪري سندس مطالعو وسيع ٿيو ۽ تحرير ۾ پختگي وڌي، پڙهائڻ ۽ سمجهائڻ جي عادت سندس شخصيت ۾ سمايل هئي. ڪتاب ۽ پنا ئي سندس زندگي هيا. اڄ سندس لکيل ڪتاب يونيورسٽين ۾ هائر ڪلاسن جي نصاب ۾ مقرر آهن تہ ايم اي ۽ پي ايڇ- ڊي جي شاگردن کي پڻ انهن مان رهنمائي ملي رهي آهي.

پروفيسر پوپٽيءَ جي ادب ۾ شموليت ننڍيءَ عمر کان ٿي. هن کي پڙهڻ ۽ پڙهائڻ سان گڏ لکڻ جو بہ ڏاڍو شوق رهيو. سو سنڌي نثر جي هر صنف ۾ لکيائين تہ شاعري پڻ ڪيائين. هن جا شاعريءَ جا چار مجموعا ڇپيا آهن. ڪيرت ٻاٻاڻي سندس شاعريءَ تي لکي ٿو تہ: ”پوپٽيءَ آزاد ڪوتائن جا چار مجموعا ڇپايا آهن، جن ۾ سندس جذبات ۽ ويچارن جون لهرون تمام سندر نموني ۾ اظهاريل آهن، خاص طور سنڌيت جي جذبات جو درياهہ اوتي ڇڏيو اٿس.“

پوپٽيءَ سنڌي نثر جي وڏي خدمت ڪئي آهي. سندس نثر جي ڪتابن جو تعداد چاليهن جي قريب آهي، جن ۾ مضمون، افسانا، ناول، سوانح عمري، آتم ڪهاڻي، تنقيد، تحقيق، تاريخ ۽ ٻيا موضوع آهن، تہ ترجما پڻ ڪيا اٿس. سنڌي ٻوليءَ ۾ سندس ڪم گهڻي پئماني تي ملي ٿو. انهيءَ کان سواءِ هن انگريزي، گجراتي، مرهٽي، هندي ۽ سنسڪرت ٻولين ۾ پڻ لکيو آهي. ايڏي ساري ڪم ۾ سندس فن جو معيار ڪهڙو آهي ۽ خاص طور سنڌي نثر ۾ ايترين گهڻين صنفن ۾ لکڻ سان ڇا هوءَ پنهنجين تحريرن سان انصاف ڪري سگهي آهي؟ انهيءَ تي ڊاڪٽر نورافروز خواجہ لکي ٿي تہ: ”هڪ ليکڪ

لاءِ جن ڳالهين جي ضرورت آهي، انهيءَ ۾ زندگيءَ جي ڄاڻ هئڻ ان جي راز کي سمجهڻ ۽ گهرو اڀياس هئڻ آهي. هي سڀ خوبيون پوپٽيءَ ۾موجود هيون. هن زندگيءَ کي گهڻو ويجهو ڏٺو هو. هن لاهيون چاڙهيون بہ ڏٺيون هيون ۽ تڪليفون بہ سٺيون هيون. انهيءَ ڪري هن پنهنجي لکڻين ۾ صحيح، سچي ۽ حقيقي زندگيءَ کي پيش ڪيو آهي“. (خواجہ نور، 2009: 345)

پوپٽيءَ جي ڪهاڻين جا مجموعا ”رنگين زماني جون غمگين ڪهاڻيون“ (14 ڪهاڻيون) 1954ع، ”پڪار“ (3 ڪهاڻيون) 1954ع، ”ڪلي گلاب جي ساغر شراب جو“ (9 ڪهاڻيون) 1965ع، ”مون توکي پيار ڪيو هو“ (13 ڪهاڻيون) 1975ع، ”خزان جو دور پورو ٿيو“ (11 ڪهاڻيون) 1976ع، ”زندگي نہ ڪوتا نہ ڪهاڻي“ (22 ڪهاڻيون) 1984ع، ”اسين هت توهين هت“، ”زندگيءَ جي پورٽريٽ“، ”ڪفن کي زندگي“ (هندي)، آهن. ناولن ۾ ”منجو“ 1950ع، ”حسرتن جي تربت“ 1961ع، ”جيءَ ۾ جهوري تن ۾ تات“ 1968ع، ”سيلاب زندگيءَ جو“ 1980ع ۽ مضمونن جي مجموعن ۾ ”هڪ پشپ پندرهن پنکڙيون“ (15 مضمون) 1962ع، ”پارت جي استري“ (ٻہ ايڊيشن10 باب) 1963ع، ”مان ڇا آهيان“ (13 مضمون) 1965ع، ”چرن چٽڪن چت ۾“ (7 مضمون) 1970ع، ”زندھ سا قوم رهندي“ (13 مضمون) 1975ع، ”ٻولي منهنجي ماءُ“ (13 ادبي مضمون) 1977ع، ”تنقيدي مضمون“ 1983ع، ”سنڌي ڪالھ ۽ اڄ“ 1985ع، ”سچ ٿا مرد چون“ 1999ع، ”عزيز شخص ۽ عالم“، ”شاھ سنڌي تهذيب جو روح“، ”پارت جي استري“ آهن. ان کان سواءِ سوانح نگاريءَ ۾ ”ماڻڪ موتي لعل“، ”ڪبير“، ”وويڪانند جيوني“ (هنديءَ مان ترجمو) آهن تہ سندس آتم ڪٿا ”منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق“ 1980ع ۾ ڇپي ۽ ٻين تحقيقي ۽ تنقيدي ڪتابن ۾ ”ڀاشا شاستر“ 1961ع، ”سنڌي ساهتيہ جي جهلڪ“ 1964ع، ”ڏهن ڏينهن ۾ سنڌي سکو“ 1977ع، ”عزيز شخص ۽ عالم“ 1978ع، شريمد ڀاڳوت (ڀڳت گيتا، انگريزيءَ مان ترجمو)، ”مان سنڌڻ“ 1961ع (شاعري)، ”سنڌي مسلمان گوين جي هندي ڪويتا“ 1984ع، ”روح سنڌيءَ رچ“ (چوند نظم) ۽ ٻيا ڪتاب آهن. سنڌي ادب جي تاريخ انگريزي ۾ ”A History of Sindhi Literature“ جي عنوان سان 1980ع ۾ ڇپيو. ”پدمڻي“ (ناٽڪن جو مجموعو)، ”سنڌي شادي“ (ڊانس، ڊراما) 1988ع ۾ ڇپيا.

پوپٽيءَ لکڻ جي شرعات هندي ٻوليءَ ۾ ڪئي. بعد ۾ هنديءَ مان Adopt ڪري کي ڪهاڻيون سنڌيءَ ۾ لکيائين. جيڪي ڇپجڻ ڪانپوءِ سندس سڃاڻپ ٿيون ۽ اهڙيءَ ريت هوءَ سنڌيءَ ۾ لکڻ ڏانهن مائل ٿي. سندس پهرين تحرير هڪ مضمون ”آتم ڪير؟ استري يا پرش“ آهي. استاد پروفيسر ڪي.اين واسواڻي ڪيس پڙهڻ جي عادت وڌي ۽ شري هاسي مل ماڪيجاڻي لکڻ جي. سو هيءُ مضمون بہ هاسومل جي چوڻ تي هندستان اخبار لاءِ ڪراچيءَ لکي موڪليائين. ان مضمون ۾ هن ڄاڻايو آهي تہ استري ۽ پرش ٻيئي

هڪ ٻئي لاءِ لازم ملزوم آهن. لکي ٿي ته: ”چنڊ برابر رات کي سونهن بخشي ٿو، پر رات پڻ چنڊ کي سونهن بخشي ٿي. صبح وارو چنڊ اهڙوئي ڦڪو، اٽوٽندڙ، جو ڪير ٻه ڏانهنس نهاريندو ئي ڪينهي“.

مضمون نگاري پوپٽيءَ جي نه فقط شروع دور جي سڃاڻپ آهي، پر هُن مضمون نويسيءَ ۾ اڳيان هلي تمام گهڻو ۽ سٺو لکيو. ڪل ٻه ادائي سؤ مضمون لکيائين، جن جا مجموعا مون مٽي ڇاڻايا آهن. جڳديش لڇاڻي، سندس مضمونن تي راءِ ڏيندي لکي ٿو ته:”مضمون لکڻ ۾ هن ليکڪا جو ڍنگ بلڪل ئي سپاويڪ هوندو آهي. هن جي مضمونن ۾ عبارت جي سهجتا، سپاويڪتا، رنگيني ۽ خيالن جي وهڪ سبب پاٺڪ ساڻس بيحد Intimate ٿي ويندا آهن. هوءَ پڙهندڙ کي پاڻ سان گڏ وٺي هلندي آهي. هڪ ڪامياب مضمون نگار جي اهائي سڃاڻپ آهي. پوپٽيءَ مضمون جي خشڪ ميدان کي به پنهنجي سپاويڪ نوع، ٻوليءَ جي رنگيني ۽ شيريني توڙي لفظن جي چونڊ ۽ سهڻن اصطلاحن سان سرس پئي بنايو آهي. (جگديش، 2000: 26)

موضوعن جي وسعت پوپٽيءَ جي فن ۾ اهميت رکي ٿي. هن جي هر مضمون جي تحرير سندس فطرت مطابق صاف ۽ چٽي آهي. سندس لکڻين ۾ نواڻ ۽ رواني سان گڏ موضوع جي مواد سان هڪجهڙائي اهم آهي. جا مضمون جي، هڪ تمام اهم خوبي آهي. هن گهڻن ئي موضوعن تي مضمون لکيا آهن. هڪڙي لحاظ کان ورهاڱي کان پوءِ سنڌي ادب ۾ نثر جي پهرئين رائج صنفن ۾ ته لکيو ويو، پر ڪيترين نين صنفن ۾ پڻ لکجڻ شروع ٿيو، پر مضمون نويسيءَ ۾ ڪجهه ماٺار اچي ويئي، انهيءَ ماٺار کي ٽوڙڻ ۽ مضمون نويسيءَ کي اڳيان آڻڻ ۾ پروفيسر پوپٽيءَ وڏو ڪم ڪيو آهي. هن جو پهريون مضمون (مٽي ڇاڻايل) 1947ع کان اڳ ڇپيو ۽ ان کان پوءِ هن جا ادائي سؤ کان به مٿي مضمونن جا ست مجموعا سنڌي ٻوليءَ ۾ شايع ٿيا، جن ۾ مقالا پڻ شامل آهن، پر گهڻي ڀاڱي مضمون آهن. سندس انهيءَ شموليت سان سنڌي مضمون نويسيءَ جي ترقيءَ ۾ وڏو واڌارو آيو آهي.

1947ع ۾ ”سنسار سماچار“ اخبار ۾ پوپٽيءَ جو مضمون ”پپيهي جي پڪار“ شايع ٿيو، جنهن ۾ ورهاڱي جي حالتن جي عڪاسي ڪيل هئي ۽ هن مضمون وڏي مقبوليت ماڻي. اهڙيءَ ريت هوءَ گهڻن ئي موضوعن تي لکندي ويئي. سندس ويچارن جي اڏام ۽ ٻوليءَ جي سهڻي استعمال، عبارت جي پختگيءَ ۽ روانيءَ کيس سنڌي نثر جي مضمون نويسيءَ جي ميدان ۾ هڪ مڃيل مضمون نگار ڪري بيهاريو. مضمون نويسيءَ ۾ ٻوليءَ جي لحاظ کان ڏسندا سين ته هوءَ لفظن جو جملن ۾ استعمال، تشبيهون، پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح سهڻائيءَ سان ڪتب آڻي ٿي، مون سندس فن جو ڳوڙهو اڀياس ڪيو آهي. ڌيان ڏرڻ سان اهو معلوم ٿيم ته سندس نثر ۾ ڪنهن ڪنهن هنڌ سنسڪرت ۽ هنديءَ جا اهڙا

لفظ پڻ ڪم آيل آهن، جيڪي موجوده وقت پڙهندڙن ۾ رائج نہ آهن، پر هتي اهو بہ چونديس تہ سندس فن سنڌي ٻوليءَ جي ايترين بيشمار خوبين سان نوازيل آهي، جو اها مٺائين خامي ڏکجي ويئي آهي. هن اهڙن نج سنڌي لفظن ۽ اصطلاحن کي پڻ استعمال ڪيو آهي، جيڪي اسان وٽ تمام ٿورا ليکڪ ڪم آڻين ٿا، جنهن سان ايئن لڳي ٿو تہ هوءَ نج پج سنڌڻ آهي، جيڪا سنڌي ٻوليءَ کي جيئارڻ، وڌائڻ ۽ ويجهائڻ جو مشن کڻي هن ڌرتيءَ تي آئي هئي. هن لڳ ڀڳ پنجاهہ سالن کان وڌيڪ عرصو سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيو. پوپٽيءَ جي نثري ادب ۾ مضمون، ڪهاڻيون، ناول ۽ آتم ڪهاڻي فڪري ارتقا جي پروڙ لاءِ اهميت جوڳا آهن، جن کي پڙهي، خاطريءَ سان چئي سگهجي ٿو تہ پوپٽيءَ انهن لکڻين ۾ پنهنجو اندر اوتيو آهي. خاص طور مضمونن ۾ تہ هن هر موضوع تي لکيو آهي. ”سنڌ“ مضمون ۾ سنڌ ڌرتي، سنڌوندي ۽ سنڌ واسين لاءِ سندس ويچار هن ريت آهن. لکي ٿي تہ: ”جنهن جو جنم سمنڊ جي سطح کان هزارين فوٽ مٿي ٿئي، جا قدرت جي اعليٰ ترين ماحول ۾ نپجي، جا شڪنتيمان ڇپن روپي ڇاتين جي ڪير تي پلجي، جا وڻن ۽ پٽرن سان کيڏي، چشمن ۽ نهرن جا گيت ٻُڌي وڏي ٿي هجي، جا هزارين ميل لتاڙڻ جي سگهہ رکي ۽ جا پنهنجي ڪناري تي ناياب چيزن جي پوک ڪري سندر جسم گهڙي وٺي، **سا ئي منهنجي سنڌو آهي**“. (هيرانندڻي، 2000: 33)

سنڌي قوم ۽ ٻوليءَ جي جيئارڻ تي اڳيان اهو بہ لکيو اٿس تہ: ”ٻولي نہ رهندي تہ شاعر نہ رهندو، شاعر نہ هوندو تہ گيت نہ هوندو، گيت نہ هوندو تہ ڳائيندڙ نہ هوندو، ڳائيندڙ نہ هوندو تہ ڪلا ۽ سنسڪرتي نہ هوندي. ڪلا ۽ سنسڪرتي نہ هوندي تہ جاتي زنده ڪيئن رهندي“. (هيرانندڻي، 2000: 32)

”زندهہ سا قوم رهندي“مضمونن جو مجموعو مڪمل طور سنڌي قوم، ٻوليءَ ۽ سنڌي تهذيب جي ورثي جي سيني پهلوئن جي وضاحت سان 21 مضمونن تي ٻڌل آهي، جنهن ۾ اڄ جي حالتن تي نظر وڌل آهي تہ ايندڙ حالتن لاءِ چنتا ۽ چتاءُ پڻ ڏنل آهي ۽ انهن ليکڪن کي بہ مڃتا ڏني ويئي آهي، جيڪي سنڌي ٻولي بچاءَ تحريڪ ۾ پنهنجيون پوريون ڪوششون ڪري رهيا آهن. سنڌي قوم، ٻولي، تهذيب ۽ تمدن جي موضوعن کان سواءِ بہ پوپٽيءَ سماجي، ادبي، علمي، تاريخي، تنقيدي، اخلاقي ۽ ٻين گهڻن موضوعن تي لکيو آهي. **”چرن چٽڪن چت ۾“** ۽ **”ٻولي منهنجي ماءُ“** سندس تحقيقي ۽ تنقيدي مضمونن جا اهڙا مجموعا آهن، جن مان هن جي وڏي مطالعي، فڪر ۽ فني قوت جي ڄاڻ پوي ٿي.

عورت جي حيثيت وٽس اُتم آهي، پر هوءَ مرد کي بہ گهٽ نظر سان نٿي ڏسي. ان انسان لاءِ هن کي وڏي دل ۽ نظر آهي، جيڪو انسانيت جي اخلاقي قدرن کي سمجهندڙ ۽ عمل ڪندڙ هجي. هن وٽ ڪوڙ، دوکو، رياڪاري گناهہ ڪبيرو آهي. هوءَ بي باڪ،

صاف گو ۽ چٽو چوڻ ۾ لکڻ واري عورت رهي. هن عورت ۽ مرد جي نازڪ جذباتي رشتن ڪان وٺي، انهن جي هر سماجي حيثيت ۽ ناتي کي پرکيو آهي. لکي ٿي تہ: ”پرش ترشپٽا آهي ۽ ناري ترپتي آهي. پرش بينل تلاءُ آهي، ناري هوا جو جهونڪو آهي، پرش بند گل آهي، ناري صبح جي مٺي هير آهي. پرش دل آهي، استري ڌڙڪن آهي. پرش سوال آهي، ناري جواب آهي. پرش وڄائيندڙ آهي، استري ساز آهي. پرش ڪلاڙي آهي، استري ڪيل آهي. پرش ڏيئو آهي، استري روشني آهي“.

ساڳيءَ ريت شاهہ جي سورمين کي تہ داد ڏئي ٿي، پر گڏ سورمن جي لاءِ بہ عزت وارا جذبا رکي ٿي. چوي ٿي تہ: ”شاهہ جون سورميون سهڻيون آهن تہ سندس سورما بہ ڪي گهٽ ڪين آهن. مومل، راڻي جي خاموشيءَ مان سبق ٿي سکي. ڪيس خبر آهي تہ بيو ڪو رواجي مرد هجي ها تہ لَڪڻ پير ۾ رکڻ بدران ڪيس ان سان سٽي جاڳائي ها، پر راڻي جي صبر سندس ڏک ڏکي ڇڏيو. هو پاڻ غم پي ٿو وڃي، پر مومل کي اگهاڙو نٿو ڪري“. (هيراننداڻي، 2000: 321)

مطلب تہ هن هر سماجي مسئلي کي پنهنجي قلم جي گرفت ۾ آندو آهي. ساهتيہ ۾ سيڪس جي پيڪش جو مسئلو هجي يا سماج ۾ عورت جي عزت ۽ اهميت، ادب ۽ اخلاق جي اپٽار هجي يا ڳنڀير فلسفي ويچار، هن وٽ موضوع جي اپٽار تمام احسن نموني هجي ٿي. سندس ڪيترائي مضمون ۽ مقالا هند ۽ سنڌ جي اخبارن ۽ ادبي مخزنن جيئن ”هند واسي“، ”نئين دنيا“، ”ڪونج“، ”رچنا“، ”ادبي چمن“، ”سهيوڳ“، ”ٽائيمس“، ”مهراڻ“ ۽ ٻين ۾ ڇپبا رهيا آهن. پوپٽيءَ جي مضمونن جي سنڌي نثر ۾ هڪ خاص تاريخي حيثيت ۽ اهميت آهي، جو انهن ۾ سنڌ جي تهذيبي، سماجي، تعليمي ۽ تاريخي حالتن تي غور ۽ فڪر سان ويچار وندبيل آهن.

ڪهاڻي ڪلا ۾ پوپٽيءَ جي نالي وٺڻ ڪان سواءِ سنڌي ڪهاڻيءَ جي تاريخ اڌوري معلوم ٿيندي. سندس ڪهاڻين جو ڳاڻيٽو بہ سؤ ڪان مٿي آهي، جنهن جا ڏهہ مجموعا ڇپيل آهن، جن ۾ چند ڪهاڻيون ساڳيون آهن، نہ تہ گهڻي ڀاڱي الڳ الڳ ڪهاڻيون آهن. سندس ڪيتريون ڪهاڻيون مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ پڻ شايع ٿيون آهن. هوءَ دک انت ڪهاڻيون لکي ٿي تہ مزاحيہ ۽ هلڪيون ڦلڪيون ڪهاڻيون بہ لکڻ چاهي ٿي، پر جڏهن ڪيس فقط عورت جي باري ۾ لکندڙ ليکڪ سڏيو ويو، تڏهن هن احتجاج ڪيو.

”15-20 سال اڳ مون ست اٺ اهڙا ليک لکيا هئا، جن ۾ مرد جي ڪن خاص وهنوارن جي نمونن جي نندا ڪيل هئي. ساڳي وقت زال جي وهنوار کي ننڊڻ لاءِ بہ مون چڱيون ئي ڪهاڻيون لکيون هيون، ”برهما جي پل“، ”ڦٽن چريو“، ”عادت جو علاج“، ”موتين جو ملهہ“ وغيره. اج تائين مون سو-سوا ڪهاڻيون ۽ ٻہ اڍائي سؤ مضمون لکيا آهن، پر خبر ناهي ڇو منهنجين سمورين لکڻين تي انهن ستن، اٺن ليکن جو ئي ٺپو هنيو

ويندو آهي". (هيرانندا ڻي، 2000: 37)

خادم حسين چانديي موجب پوپٽيءَ جون ڪهاڻيون انساني جذبن ۽ اڏمن جو عڪس آهن. هو سندس فن تي لکي ٿو ته: "پوپٽيءَ جون ڪهاڻيون اسان جي سنڌي سماج جون ڪهاڻيون آهن. هندستان ۾ رهندي به هن ڪيتريون ئي بهترين ڪهاڻيون سنڌ جي سماجي حالتن کي سڌارڻ ۽ بهتر بنائڻ لاءِ لکيون آهن. سندس ناولن ۾ سنڌ وطن کان جدائيءَ جو ڏک ۽ ان کان پوءِ پارت ۾ وچي ڪئمپ جي زندگي گذارڻ ۽ سماجي برايون، عورت ذات جي آزادي ۽ ظلم خلاف جنگ خاص موضوع رهيا. سندس رڳ رڳ ۾ سنڌيت سمايل آهي، جيڪا سندس لکيل هر تحرير مان ظاهر ٿئي ٿي. سندس ليکن ۾هڪ عجيب قسم جي نواڻ، تازگي ۽ رواني آهي، جيڪا پڙهندڙن ۾ چاهه، شوق ۽ اميد پيدا ڪري ٿي". (چانديو، 2001: 169)

پوپٽيءَ جي فن ۽ شخصيت تي ماهتاب محبوب جي راءِ هن ريت آهي: "پوپٽي هيراننداڻيءَ جون مون نه رڳو ڪهاڻيون پڙهيون آهن، پر ڪيس به پڙهيو آهي. سندس ڪا به تحرير اجائي ناهي. هن جي هر ڪهاڻيءَ مان پڙهندڙ ڪجھ نه ڪجھ ضرور حاصل ڪري ٿو. بيدار ذهن، آزاد خيال ۽ مذهبي بغض کان آجي ليکڪا پوپٽي، سدائين انسان ذات جي ترقيءَ ۽ پلائيءَ لاءِ سوچيو آهي ۽ ڪين اونداهيءَ مان روشنيءَ ۾ آڻڻ جا جتن ڪيا آهن. (ماهتاب محبوب، 1975: 2)

پوپٽي نه فقط قارئين لاءِ هڪ اهم ڪهاڻيڪار آهي، پرڪهاڻيءَ جي صنف ۾ لکڻ، سندس لاءِ ذاتي طور پڻ من پسند آهي، جنهن ۾ هُن پنهنجي دلي جذبن جو کُلي اظهار ڪيو آهي. حياتيءَ ۾ هوءَ سيلف ميڊ "Self-made" عورت رهي. سندس حياتي ننڍي لاڪون ڏکن جي وَرِ چڙهي. هُن ڏهن سالن جي عمر کان اسي سالن جي عمر تائين مستقل ۽ مسلسل جدوجهد ڪئي. محنت سندس جيون گهارڻ جو معيار رهيو.

"ننڍي کان وڏي ٿيڻ تائين گهڻي جدوجهد ڪئي اٿم. ننڍي هوندي خواب ۾ ڏٺو هئم ته مون کي پنک آهن ۽ مان پکيءَ جيان پيئي اڏامان. گهڻن ڏينهن تائين پکيءَ جيان هوا ۾ ترڻ واري خوشي هڪ لهر بڻجي، من جي سطح تي پئي آئي ۽وئي ۽ پئي هڪ عجيب ترپتي بخشيائين. پر وڏي ٿي جڏهن هڪ هنڌان ٻئي هنڌ پٽڪٽو پيو، تڏهن هر پٽڪار مون کي تڙقايو ۽ روئاريو، ته به بنيادي طور مان آشاوادي آهيان، نراشا صرف ڪجھ وقت لاءِ مون کي گهيري ۾ رکيو. اداسيءَ جا بادل جلد ئي ڇڻجي پري هٽي ويا. پهرين رٽاير ڪرڻ بعد، پوءِ بيمار پوڻ بعد مون پئي سمجهيو ته هاڻي مان شايد نڪمي ۽ بيڪار زندگي گذاريندس، پر هينئر مان اهڙي مشغول رهندي آهيان، جو ڏينهن جا چوويهه ڪلاڪ ڪٽي پوندا آهن. ڪڏهن ته آرام ڪرڻ لاءِ به وقت ڪين ملندو اٿم".

(هيراننداڻي، 2007: 104 ۽ 130)

ساندهه ڏکن ۽ تڪليفن جي باوجود سندس زندگي ”زنده دليءَ“سان عبارت هئي. بلند ۽ باآواز اصلي ٺهڪن جي ڪري کيس ”ٺهڪن جي ملڪ“ جو لقب ڏنو ويو. ڏکن سندس سيرت گهڙي ڇڏي. مستقل ويهه سال ڪئنسر جي بيماريءَ کيس موت جي حقيقت کان روشناس ڪرايو. شادي نه ڪرڻ (ڏيتي ليتيءَ جي بد رسم سبب هن شادي نه ڪئي) اڪيلو هئڻ ۽ ماءُ ۽ ڀائرن جي بي وقتي جدائيءَ کيس وڏي پيڙا ڏني. هُن پنهنجي اڪيلي حياتيءَ کي ڪارگر ڪتب آڻڻ لاءِ دل ۽ جان سان علمي ۽ ادبي کيتر جي خدمت ڪئي. پوپٽيءَ جون تحريرون سندس مطالعي ۽ مشاهدي جو ڪارڻ آهن، ڪيترن ليکن ۾ هن پنهنجو پاڻ پڻ اوتيو آهي. اهو جائزو سندس لکڻين جي موضوعن ۽ مواد مان پڌرو پيو پسجي. فن ۽ فنڪار هڪ ٻئي کان جدا ناهن هوندا، پوپٽيءَ جي منَ جي عڪاسي سندس ڪيترين ڪهاڻين ۾ ٿئي ٿي. انهيءَ ڪري ئي هُن جي ڪهاڻين جو مکيه ڪردار عورت آهي، جنهن جي آس پاس، مرد جو ڪردار گهمي ٿو. ٻنهي جي خوبين، خامين ۽ نفسياتي ردعمل ۽ تاثراتن کي جهٽي، هن سهٽي ٻوليءَ ۾ اڳيان آندو آهي. موضوعن جي لحاظ کان هوءَ عورت جي مکمل پاس خاطري ٻه نٿي ڪري. سندس ڪهاڻيون ”ڊائري“، ”سوا گهڙيءَ جي واسطي“، ”ڦٽڻ چريو“، ”منهنجي ڦوٽڙي“ چاڻ ڏين ٿيون ته: هوءَ عورت جي خامين کي به ڇٽيءَ طرح عيان ٿي ڪري. ساڳيءَ ريت فقط عورت کي به الزام نٿي ڏئي، پر مرد جي اخلاقي اوگڻن ۽ نفساني مزاج تان پڻ پردو کڻي ٿي. ”شهناز“، ”آنند ۽ گند“، ”پيار ۽ مان“، ”دل جو ڦهلاءُ ۽ من جي سوڙهه“، ”ڪانتا“ ۽ ٻيون ڪهاڻيون اها شاهدي ڏين ٿيون.

پوپٽي ماءُ ٿيڻ جي رتبي تي نه هوندي به دل ۾ ممتا جو جذبو رکندڙ هئي. عملي زندگيءَ ۾ ته هن پنهنجن ڀائرن، ڀينرن، شاگردياڻين ۽ شاگردن جي ماءُ جو رول ادا ڪيو، پر ڪهاڻين ۾ سندس ممتا وارو روپ قارئين کي بلڪل چٽو ڏسڻ ۾ ايندو. سندس ڪهاڻيون ضمير متڪلم يعني ”مان“ جي ذريعي شروع ٿيل آهن، جن ۾ ڪيترن هنڌن تي ممتا جي جذبي جو احساس ٿيندو جيئن ”دل جو ڦهلاءُ“ جي جئسڪا، ”سوني اما“ جي ”اما، ماٺهو ننهن تا ڳولهين“ جي ”گوبند ماءُ“ ۽ ”داغ“ کان علاوه ٻيون به ڪهاڻيون آهن. پوپٽيءَ جي ڪهاڻي ”داغ“ تي هندستان ۾ انهيءَ وقت اعتراض پڻ ٿيا. هن ڪهاڻيءَ ۾ ليکڪا هڪ بي اولاد عورت جي لقب کان پاڻ ڇڏائڻ واريءَ عورت جي باري ۾ لکيو آهي، جيڪا هڪ اجنبي مرد کي پنهنجي ويجهي اچڻ کان نٿي روڪي ۽ نه ئي ڪو اعتراض ٿي وٺي ۽ اهو حادثاتي ميلاپ کيس بي اولاديءَ جي بي اطمينانيءَ مان ڪڍي ٿو. ليکڪا اهو ڄاڻايو آهي ته اولاد جي خواهش شدت سان پيدا ٿيڻ ۽ ممتا جو جذبو دنيا جي هر شيءِ کان مٿي ٿي وڃڻ سبب عورت ڪجهه به ڪري سگهي ٿي ۽ پنهنجي مانَ ۽ مريادا، جائز ۽ناجائز جو ڪوبه جواز سندس لاءِ ڪابه حيثيت نٿو رکي.

پوپٽي تڙپيل ماءُ جي مَن کي مليل شانتيءَ تي لکي ٿي ته:

”مون پاسو ورايو. هيءَ پوري منهنجي پيٽ مان نڪري آئي آهي؟ اندر ئي اندر سچي ٿي ويئي؟ ننڍڙيون اکيون... سنهڙيون پرون، اڙي پنبڙيون به اٿس؟ ۽ هيڏيون ڏکيون! آنند جي گنگا گرگات ڪري منهنجي مَنَ مان وهڻ لڳي. منهنجي رڳ رڳ ۾ خوشيءَ جي لهر تيزيءَ سان ڊوڙڻ لڳي. مون کي پنهنجي سرير جو سور ته صفا وسري ويو. منهنجي دل ۾ ڪتڪتائي ٿيڻ لڳي. هيءَ منهنجي آهي. منهنجي دل جو ٽڪر... هيءَ منهنجي راحت آهي. منهنجي دل ٺُنڊي ٻيٽي تي پيئي آهي. هي ڀڳوان! تنهنجا لک شڪر! هن کي ٺاهڻ ۾ تو منهنجي مدد ڪئي يا مون تنهنجي... ڪيئن به هجي... تنهنجي وڏي مهرباني...“ (هيراننداڻي، 1984: ص 100)

سندس انعام يافته ڪهاڻين جو مجموعو **مون توکي پيار ڪيو هو** سنڌ ۾ شهباز پرنٽرز 1975ع جي مئي مهيني ۾ شايع ڪيو. هن ڪتاب جي ڪهاڻين ۾ ”مون توکي پيار ڪيو هو“، ”سوني امان“، ”منهنجي ناني“، ”دل جو ڦهلاءُ ۽ من جي سوڙهه“، ”ڊائري“، ”هيءَ ذات پرواني جي“، ”برهما جي پل“، ”ڪاريون اکيون“، ”هاءِ جئڪنگ“ ۽ ٻيون آهن. ”مون توکي پيار ڪيو هو“ ۾ عورت جي چاهت جي جذبي جو اظهار آهي. هن ۾ ليکڪا عورتن جي سوچن کي هڪ جهڙو بيان ڪندي به ان جي منفرد حيثيت کي تسليم ڪرايو آهي. پوپٽيءَ جو پيش ڪيل عورت جو هي ڪردار پيار جي پوڄا ڪرڻ وارن مان آهي، جنهن ۾ اندر جي سونهن کي اهميت ڏيندي، لکي ٿي ته:

”منهنجي پيار جو سبب مون کان ڳولهيندي نه لِيي. تڏهن به خبر ناهي ڇو تون منهنجي رڳ رڳ ۾ مَنَ جي هڪ هڪ خيال ۾، دل جي هر هڪ ترنگ ۾ سمائجي وئين.

تو مون سان ڪڏهن به نه ڳالهايو هو، پوءِ به مان تنهنجي دوستن جي وچ ۾ تنهنجو آواز سولائيءَ سان سڃاڻي وٺندي هيس. مون توکي پيار ڪيو آهي. انوکو ۽ مڪمل پيار. منهنجي هڪ ئي چاهنا آهي... ٻئي جنم ۾ به توکي ايئن ئي پيار ڪيان... بلڪل هن طرح... تون منهنجو پاريسڙي ٿئين ۽ مان تنهنجي اڻ واقف پاڙيسرڻ“. (هيراننداڻي، 1975: 35)

هڪ لحاظ کان هيءَ ڪهاڻي ليکڪا جي اندر جو آواز معلوم ٿئي ٿي. هن پاڻ به ذاتي زندگيءَ ۾ پيار ڪيو هو، پر اڳيان وڌڻ کان اڳ ئي حياتيءَ ڪيس ڏکن، فرضن ۽ مجبورين جي ٻنڌڻ ۾ جڪڙي ڇڏيو. هن ڪهاڻيءَ ذريعي هُن پنهنجي ذاتي جذبن جي ترجماني ڪهاڻيءَ جي هيروئن معرفت ڪرائي آهي. فرق فقط اهو آهي ته هن انهيءَ ڪهاڻيءَ ۾ پنهنجي چاهيندڙ کي هميشه لاءِ غيرشادي شده ڏيکاريو آهي ۽ اهم حقيقت اها ظاهر ڪئي آهي ته عورت ذات کان پهريون پيار ڪڏهن به نه وسري.

خود پوپٽيءَ پنهنجي ذاتي حياتيءَ ۾ اجان هڪ نوجوان سان نينهن جو ناتو

جوڙيوئي مَسَ هو جو هُو ڪانئس جدا ٿي ويو. پنهنجي انهيءَ پهرئين پيار جو اظهار آتم ڪٿا ۾ هن ريت ڪيو آهي:

”۽ هڪ هو جو پنهنجي گهٽيءَ جي منهن وٽ بيهي منهنجي راهه تڪيندو هو. انٽر سائنس پڙهندڙ، ڊگهو قداور، سهڻو ملوڪ شهزادو. پهري پابندين ڪري صرف پريان نظرون ئي ملنديون هيون، چپ مشڪڻ لاءِ چُرن، تنهن کي به ڪي ڏينهن لڳا. پر اسين ان ۾ ئي خوش هئاسين. اها ڳالهه به وڏي بهادريءَ جي هئي جو ٻين جون نظرون بچائي، مشڪ ذريعي دل جو نياپو پهچائيندا هئاسين. مون سپنا مڙهڻ شروع ڪيا. ڏيري ڏيري هن جو بيهي انتظار ڪرڻ بند ٿي ويو. انٽر ڪان پوءِ هن کي انجنيئرنگ ڪاليج لاءِ ڪراچي وڃڻو پيو (هميشه ساڳي هنڌ نه ڏسي، پڇائون ڪري اهو ڄاڻي ورتو هوم) پوءِ ٻڌم ته هُن ڪراچيءَ ۾ ئي شادي ڪري ڇڏي آهي، پهرئين پيار جا رنگ، ايئن پوپٽ جي پرن جي رنگ جيان جلد ئي مٽجي ويا. پر عورت پنهنجو پهريون پيار ڪڏهن به ڀُلائي نه سگهندي آهي ۽ منهنجو ته اهو پيار پهريون به هو ته آخري به“.

اڳيان لکي ٿي ته: ”مون به هُن کي وساري ڇڏيو. مان حياتيءَ جي ان موڙ وٽ پهتي هيس، جتي الوداعيءَ کي وداع ڪرڻي پيئي هئي ۽ گهر جون جوابداريون ڪُلهن تي ڍوئڻيون ٿي پيون، ان ڪري پيار ۽ شادي اهي ٻئي لفظ پنهنجون معنائون ڪٽي مونکان دور هٽي ويا“. (هيرانندڻي، 2007: 47، 48)

ساڳيءَ ريت پوپٽيءَ جي هڪ ٻي ڪهاڻي ”منهنجي ناني“ ۽ ناول ”سيلاب“ ۾ پڻ هن جي پنهنجيءَ حياتيءَ جو عڪس آهي. ورهاڱي جي حالتن جي پس منظر ۾ لکيل هن ڪهاڻي ۽ ناول ۾ پوپٽيءَ اهو ڪرب اوتيو آهي، جنهن ۾ سنڌ ۾ سڪون سان رهيل هندو سنڌي بي سڪون ٿيا، پنهنجي نياڻين جي نگهبانيءَ لاءِ راتيون جاڳي ڪٽيون ۽ آڌيءَ رات جو کوکراپار جي رستي فقط نياڻين ۽ عورتن کي هندستان موڪليو ويو. ڪهاڻي ”منهنجي ناني“ ۾ لکي ٿي ته: ”اوچتو هل ٿيو ته ملڪ جو ورهاڱو ٿيو آهي ۽ اسان کي سنڌ ڇڏي هندستان هلڻو پوندو. ڊپ ۽ هراس پکڙڻ لڳو. هيرآباد جي هڪ طرف هئي مسلم شاگردن جي هاسٽل ۽ سامهون هو سلاٽن جو پاڙو. هيرآباد جي سيني هندوئن فيصلو ڪيو ته نياڻين کي سنڌ مان ٻاهر ڪڍبو. مان نانيءَ کان موڪلائڻ هليس. مان اندر گهڙيس ته نانيءَ چيو، ”آءُ ڏيءَ پر هي چون ٿا پيا؟ پنهنجو ملڪ به ڪنهن ڇڏيو آهي؟ ايئن چوندي نانيءَ جي اکين اڳيان ڏنڌ جو پڙدو ڇانئجندو ويو ۽ هوءَ ڪمر کي هٿ ڏيئي هوريان هوريان پٽ تي پاٿاري ماري ويهي رهي. مون ڪيس اٿارڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هن جي ڇيله بيهڻ جي شڪتي وڃائي ڇڏي هئي. هوءَ پٽ تي ويهي رهي ۽ ان ڏينهن ڪان پوءِ هن پٽ تي ريڙهيون پائڻ شروع ڪيون“. (هيرانندڻي، 1975: 80 ۽ 81)

جنم ڀوميءَ مان جلاوطن ٿيڻ جو ڏک ماڻهوءَ جي سڄي سرير کي اندران ڏوڏي ٿو

چڙڏي. سو سنڌ جا هندو سنڌي هيءُ ڏک ڪيئن وساري سگهيا هوندا؟ هو ته سنڌ لاءِ ايئن تا سڪن، جيئن اجيو پاڻيءَ لاءِ. ناممڪن آهي جو ڪين اها ياد وسري هجي. منهنجي خيال ۾ ته اهو ادب جو ذريعو ئي هيو، جنهن جي وسيلي هن الميي کي بار بار نثر ۽ نظم ۾ ورجايو ويو آهي ۽ ڪجهه ليکڪن ته ڪمال ڪري ڇڏيو آهي. انهن هن وڇوڙي جي داستان کي ايترو ته اثرانگيز بيان ڪيو آهي، جو اها ڇڻ هر دل جي واردات هجي ۽ پوپٽي اهڙن ئي ليکڪن مان هڪ آهي. سنڌ جي سڪ سندس تحريرن ۾ ورجايل آهي. هن جيڪا شاعري ڪئي آهي، ان ۾ پڻ سنڌ جون يادون سمايل آهن.

پوپٽيءَ سنڌي ٻولي ۽ سنڌي قوم جي حقن لاءِ جدوجهد جي موضوع کي وڏي اهميت ڏني آهي. موضوع جي لحاظ کان سندس ڪهاڻي ”دل جو ڦهلاءُ ۽ مَنَ جي سوڙهه“ هڪ بلڪل مختلف ۽ منفرد موضوع تي آهي، جنهن تي اڳ ڪنهن به نه لکيو. هن ڪهاڻيءَ ۾ ڊاڪٽر جي چوڻ مطابق هريش پيءُ ٿيڻ جي اهليت نٿو رکي. پر قدرت جي ڪرم سان سندس زال جئسيڪا اميد سان ٿئي ٿي ۽ هُو هر وقت ڪيس نه اعتبار ۾ ايندڙ نظرن سان ڏسي، عذاب ۾ مبتلا ٿي وڃي ٿو. پنهنجي ئي پاليل پٽ سمان نندي ياءُ نانوءَ ۾ شڪ ڪري هو ياءُ کي بغير سبب ٻڌائڻ جي ڏکا ڏيئي گهران ڪڍي ٿو. گهرو حياتيءَ جو پل پل ڏکيو ٿيڻ تي هو ٻيهر ڊاڪٽر وٽ جڏهن تصديق لاءِ وڃي ٿو ته رپورٽ پڙهڻ سان سندس مٿي جو سڄو بار هلڪو ٿي وڃي ٿو. واپس اچي نانوءَ کي شهر مان ڳولهي ڳلي لڳائي ٿو. هن ڪهاڻيءَ ۾ هر ڪردار جي ڪردارنگاري عروج تي آهي. هريش جون سوچون، تاثرات، جئسيڪا ۽ نانوءَ جو رويو، مطلب ته پوپٽيءَ موضوع مطابق دل جي وسعت ڏکجڻ کان پوءِ مَنَ جي سوڙهه ايتري ته خوبصورتيءَ سان بيان ڪئي آهي، جو ڪهاڻيءَ جو موضوع ۽ مواد ڇڻ هڪ ٿي ويا آهن.

ساڳيءَ ريت سندس مجموعي ”زندگي، ڪوتا نه ڪهاڻي“ ۾ آيل ڪهاڻين ۾ پڻ هن ڪافي اهم موضوعن تي قلم کنيو آهي. پوپٽيءَ جي پيش ڪيل موضوعن جو جيڪڏهن ڇيد ڪبو ته اهي گهڻي ڀاڱي سنڌي عورت جي ڏکن، سورن، سوچن، امنگن ۽ حياتيءَ جي ڪيترن ئي پهلوئن کي پيش ڪن ٿا، جن ۾ هُن ڪيس مايوس، بزدل ۽ بي همت نه، بلڪ سنڌي سماج جي مُدي خارج رسمن جي خلاف ڪڙو ٿي بيهڻ جو گس ڏسيو آهي. سندس لکڻين ۾ عورت جو ڪردار گهڻي ڀاڱي مثبت آهي. هن سندس زناني حيثيت کي تسليم ڪرائيندي، ڪيس مظلوم نه، پر هڪ اڏول انسان ڪري پيش ڪيو آهي. عورت جي زندگيءَ ۾ ايندڙ ڪيترن مسئلن کي بيان ڪرڻ ۾ پوپٽيءَ فقط نشاندهي نه ڪئي آهي، پر انهن مسئلن جا حَلَ ڏسيا آهن. هوءَ پرٽيل، اڻ پرٽيل، وڏوا ۽ وئشيا کان ويندي ننڍي ٻارڙيءَ جا جذبا به تمام سهڻائيءَ سان پيش ڪري ٿي.

مٿئين موضوع کان سواءِ هن ٻين انساني مسئلن، ڏک سک، غريبي اميري،

بک بدحالي ۽ مذهب تي لکيو آهي. ورهاڱي جي حالتن، سنڌي ٻوليءَ، سنڌي ثقافت ۽ تهذيب کي پنهنجي قلم جي گرفت ۾ آندو آهي. گهڻي ڀاڱي هندو سنڌي سماج جا مسئلا ڇاٽايا آهن ۽ مسلم سنڌي سماج جي حالتن جي ڪا خاص اپٽار ڪونہ ڪئي آهي. هند جي ليکڪن ۽ ليکڪائن کي سنڌ جي مسئلن تي بہ لکڻ گهرجي. فقط پوپٽيءَ نہ، بلڪ ٻين هندستان جي ليکڪائن وٽ بہ هندو سنڌي سماج جي مسئلن جي عڪاسي ملي ٿي. موضوعن کي محدود ڪرڻ جي بجاءِ جيڪڏهن سنڌي سماج جي گڏيل مسئلن تي لکيو وڃي تہ ممڪن آهي ايئن اسين هڪ ٻئي لاءِ گڏيل طور کي سٺا حل بہ پيش ڪري سگهون.

ڪردارنگاريءَ جو فن ڪهاڻين، ناولن، ناٽڪن، خاڪن ۽ سوانحي مضمونن ۾ خاص طور نمايان حيثيت رکي ٿو. پوپٽي هيراننداڻيءَ جي فن جو اڀياس اها پروڙ ٿو ڏئي تہ هوءَ ادب جي انهيءَ خوبيءَ کان ڀليءَ ڀت باخبر هئي. ڪردارنگاريءَ جي لحاظ کان هوءَ پنهنجي ڪردارن جي تمام ويجهو رهي آهي. گهڻي ڀاڱي سندس ڪهاڻي ”مان“ يعني ضمير متڪلم جي نموني پيش ڪيل آهي ۽ انهيءَ طريقي سان هن سيني ڪردارن جي اوک ڊوک سهڻن جملن سان ڪئي آهي. (هيراننداڻي، 1984: 48، 50 ۽ 151)

ڪردارن کي فنڪاريءَ سان پيش ڪرڻ لاءِ ڪردار جي اندر ۾ اهڙيءَ ريت جذب ٿي وڃڻ جو لکندڙ ان جو حصو بنجي وڃي ۽ محسوس ڪرائي تہ اهو سڀ ڪجھ هُن تي ئي وهيو ۽ واپريو آهي ۽ پڙهندڙ وري پاڻ جي لاءِ بہ ايئن ئي سمجهي، اهوئي بهترين ڪردارنگاريءَ جو ڪمال آهي. پوپٽيءَ پنهنجي پيش ڪيل ڪردارن جي ظاهر توڙي باطن کي ڪمال ڪاريگريءَ سان عام جي اڳيان آندو آهي.

ٻوليءَ جي لحاظ کان پنهنجين لکڻين ۾ پوپٽي سنڌي ٻوليءَ جون مڙيئي خوبيون سمائڻ جي قوت رکي ٿي. موضوع مطابق هن هر صنف ۾ ٻوليءَ جي گهرج جو پورائو ڪيو آهي. آتم ڪهاڻي **”منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق“** انهيءَ جو اعليٰ مثال آهي، جا 1978ع ۾ لکي ۽ 1980 ۾ ڇپي. بظاهر تہ ڪو ضخيم ڪتاب نہ آهي، پر سنڌي ادب ۾ هن آتم ڪهاڻيءَ جي وڏي اهميت آهي. خاص طور سنڌي ليکڪائن ۾ پوپٽي پهرين عورت آهي، جنهن پنهنجي حياتيءَ جو احوال انتهائي جرئت ۽ سچائيءَ سان لکيو آهي. هن ڪتاب ۾ سندس حياتيءَ جا سڀ واقعا، يادگيريون، آزمودا، پيار، شادي، ڪٽنب جون ڳالهيون، استاد ۽ شاگردن جا تعلق ۽ ادبي ميڙن جون ملاقاتون، بيماريون، لڏپلاڻ جا ڏک ۽ ٻيون ڪيتريون ئي حقيقتون هن سچائيءَ سان سهڻيءَ ادبي ٻوليءَ ۾ پيش ڪيون آهن. هن تحرير پڙهڻ سان نہ وڌاءُ جو گمان غالب ٿئي ٿو ۽ نہ ئي گهڻي ڊيگھ ۽ غيرضروري واقعا پيش ڪيل آهن. ڪيس هن آتم ڪهاڻيءَ تي ساهتيہ اڪيڊمي طرفان انعام ڏنو ويو، جيڪا هن بيماريءَ جي حالت ۾ موت جو انتظار ڪندي بستري تي لکي.

سنڌي ٻوليءَ جي خوبين سان سينگاريل پوپٽيءَ جو اسلوبِ بيان، سادو ۽ سمجهه ۾ ايندڙ سان گڏ پڙهندڙ جي سوچ کي متاثر ڪندڙ آهي، جا فني طور وڏي خوبي آهي. مڪالما ۽ تشبيهون، جيڪي سچائيءَ جي تيرن جيان هانو ۾ چڀيو وڃن، لفظن جي معنيٰ خيزي ۽ جملن جي اثرانگيزي ۽ ربطگيءَ سان گڏ سندس ڪتابن ۾ پروف جون غلطيون نه هئڻ جي برابر آهن. انهيءَ ڪري انهن لکڻين کي پڙهڻ ۾ راحت اچي ٿي. هن جي لکيل مهاڳن، مقدمن ۽ ادبي خطن جو پڻ ڪاٿو ڪونهي. (فقط ماهتاب محبوب جي ڇپيل خطن واري مجموعي "ماڪيءَ منا ماڻهو" ۾ سندس 14 خط آهن) ارجن حاسد کي لکيل پوپٽيءَ جي هڪ خط جو نمونوهن ريت آهي:

"پيارا ڀاءُ حاسد، نمستي!

اوهان جو خط مليو. مهرباني.

ها، مون کي اها نگري بيماري آهي. اڄ نه سالن کان اٿم، پر ڪرنگهي ۾ نه، هڏي ۾ اها بيماري ٿئي ته ماڻهو ٻن ٽن مهينن ۾ خلاص ٿي ويندو آهي. اِتان ڇوٽڪارو ڪينهي. پر چمڙيءَ يا عضوي ۾ ٿئي ته پوءِ ڪٽيندا ويندا آهن، جتي پڪڙجي. آپريشن ذريعي مون سان به ايئن آهي، جتان ڪٽي سگهن، ڪٽين، جتي ساڙي سگهن، اُتي اليڪٽرانڪ وائر سان ساڙيندا آهن. آپريشن جا 8 ڏينهن ۽ ٻيا 8 ڏينهن هلاڪ هوندي آهيان. باقي پوءِ ٺيڪ بلڪل ٺيڪ.

گهڻن پيارن مان...

پوپٽي هيرانندڻي

31 مئي 1989ع (هيرانندڻي، 2007: 421)

ڪهاڻين، ناٽڪن، ناولن، مضمونن، مقالن، خطن، مهاڳن، سوانح عمرين ۽ آتم ڪهاڻيءَ کان سواءِ هن ترجمي نگاريءَ ۾ اهم ڪم ڪيو آهي ته لطيفيات ۾ سندس ڪتاب "شاهه سنڌ جي تهذيب جو روح" ۽ ٻوليءَ جي حوالي سان "ڀاشا شاستر" ۽ "ڏهن ڏينهن ۾ سنڌي سکو" اهم آهن. تحقيق ۽ تنقيد جي ميدان ۾ پڻ هن پنهنجو نالو مڃايو آهي. سنڌي ادب جي تاريخ کي "A History of Sindhi Literature" جي عنوان سان انگريزيءَ ۾ لکيائين. هيءُ حوالہ جاتي ڪتاب سنڌي زبان جي تعارف، آزاديءَ کان اڳ وارو دور، ورهاڱي جا سماجي ۽ اقتصادي اثر، ادب ۾ ترقي پسند لاڙا، ناول، ناٽڪ ۽ ڪهاڻيءَ جي ارتقا سان گڏ لوڪ ادب، سوانح حيات، آتم ڪهاڻي، لسانيات ۽ ٻين موضوعن جو احاطو ڪيل آهي، جنهن ۾ 1947ع کان1978ع تائين جي سنڌي ادب جو احوال آيل آهي.

پوپٽي هيرانندڻي، سنڌي ادب جي پڙهيل لکيل ۽ وڏي مطالعي واري ليکڪا

هئي. سندس جهجهي مطالعي ۽ تعليمي ڪيتر جو هُن جي ادب تي گهڻو اثر آهي. هن کي انگريزي، سنسڪرت، هندي، اردو، گرمکي ۽ سنڌي ٻوليءَ تي عبور حاصل هو ۽ سنڌي ٻوليءَ کان سواءِ ٻين ٻولين ۾ پڻ لکيائين. سندس علمي ۽ ادبي حيثيت کي ڪابہ همعصر ليکڪا نہ پهچي سگهي.

کيس ڪيترائي ايوارڊ ۽ تمغا مليا. ڀارت سرڪار جي طرفان سندس ڪهاڻين جي مجموعي "مون توکي پيار ڪيو هو" تي انعام ڏنو ويو. "هڪ پشپ، پندرهن پنکڙيون" تي ساڌو واسواڻي، مشن ايوارڊ ۽ آل انڊيا سنڌي لئنگويج ۽ لئبريري ايسوسيئيشن ايوارڊ مليو. سندس آتم ڪهاڻيءَ کي مرڪزي ساهيتہ اڪيڊميءَ طرفان انعام مليو. هن قومي سطح جي وڏي انعام کان علاوه مهاراشٽر سرڪار وٽان هڪ لک جو "گورو پُرسڪار" انعام مليو اٿس. "سدائين گڏ سنڌي" دبئيءَ جي جماعت پاران کيس "انٽرنيشنل لطيف ايوارڊ" ۽ خدمتن جي اعتراف طور سونو ٻلو ڏنو ويو.

پوپٽيءَ جون سنڌي ادب ۾ بي حساب خدمتون آهن. هن ذهني يڪسوئيءَ سان نثر جي هر صنف کي مالامال ڪيو آهي. بلاشبہ کيس اسان جي لکندڙ عورتن ۾ **"سنڌي نثر جي سرواڻ ليکڪا"** شمار ڪرڻ گهرجي. سندس نثر جي رواني، اندازِ بيان، موضوعن جي گوناگوني ۽ ٻوليءَ جي احسن استعمال جون خوبيون واکاڻ جوڳيون آهن. سنڌي ٻولي ۽ ادب جي ترقيءَ ۾ سندس وڏو حصو آهي. 17 ڊسمبر 2005ع ۾ هوءَ سالن کان موت ۽ زندگيءَ جي جنگ کي منهن ڏيندي، حياتيءَ کان هميشہ لاءِ آجي ٿي ويئي. سندس وفات تي سوڳ جي لهر سڄيءَ سنڌ ۽ هند ۾ پکڙجي ويئي. سماجي ۽ ادبي تنظيمن طرفان ڪيترا ئي تعزيتي پيغام، اخبارن ۽ رسالن ۾ آيا، جن ۾ پوپٽيءَ جي وفات کي سنڌي ادب ۾ وڏو خال تسليم ڪيو ويو.

حوالا:

1. هيرانندڻاڻي، پوپٽي رامچند 'منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق' سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد 2007ع ص، 19.
2. ٻاٻاڻي، ڪيرت 'پوپٽي هيرانندڻاڻيءَ جي شخصيت ۽ سندس ساهتڪ دين' (سنڌو جوت) سنڌ اڪادمي، دهلي 2000ع ص، 90.
3. خواجه، نور افروز ڊاڪٽر 'ورهاڱي کان پوءِ سنڌي ناول جي اوسر' گنج بخش پبليڪيشن، حيدرآباد 2009ع ص، 345.
4. هيرانندڻاڻي، پوپٽي 'سرتيون' (انٽرويو نمبر) سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 2007ع ص، 35.
5. لڇاڻي، جڳديش 'پوپٽي هيرانندڻاڻي، هڪ مضمون‌نويس'، "جوڳيئڙا جهان ۾" ويٽا پبليڪيشن، الهاس نگر 2000ع ص، 26.
6. خواجه، نور افروز ڊاڪٽر 'ورهاڱي کان پوءِ سنڌي ناول جي اوسر' گنج بخش پبليڪيشن، حيدرآباد 2009ع ص، 348.
7. لڇاڻي، جڳديش 'پوپٽي هيرانندڻاڻي، هڪ مضمون‌نويس'، "جوڳيئڙا جهان ۾" ويٽا پبليڪيشن، الهاس نگر 2000ع ص، 33.
8. ساڳيو حوالو ... ص، 32.
9. هيرانندڻاڻي، پوپٽي 'هڪ پشپ پندرهن پنکڙيون' لڇمڻ ساٿي پرنٽرز، ڀارت 1961ع ص، 20.
10. هيرانندڻاڻي، پوپٽي 'سرتيون' (انٽرويو نمبر) سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 2007ع ص، 37.
11. چانڊيو، خادم حسين 'مارو جي ملير جا' گنج بخش ڪتاب گهر، حيدرآباد 2001ع ص، 169.
12. هيرانندڻاڻي، پوپٽي 'مون توکي پيار ڪيو هو' شهباز پرنٽرز، حيدرآباد 1975ع ص، 2.
13. هيرانندڻاڻي 'منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق' سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد 2007ع ص، 107-130.
14. هيرانندڻاڻي 'زندگي نہ ڪوتا نہ ڪهاڻي' شهباز پرنٽنگ پريس، حيدرآباد 1984ع ص، 100.
15. هيرانندڻاڻي، پوپٽي 'مون توکي پيار ڪيو هو' شهباز پرنٽرز، حيدرآباد 1975ع ص، 35.
16. هيرانندڻاڻي، پوپٽي رامچند 'منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق' سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد 2007ع ص، 48-47.
17. هيرانندڻاڻي، پوپٽي 'مون توکي پيار ڪيو هو' شهباز پرنٽرز، حيدرآباد 1975ع ص، 81-80.
18. ٻاٻاڻي ڪيرت، پوپٽي هيرانندڻاڻيءَ جي شخصيت ۽ سندس ساهتيڪ دين" (مقالو) "سنڌو جوت" سنڌي اڪادمي، دهلي جنوري- جون 2000ع ص، 91.
19. هيرانندڻاڻي، 'زندگي نہ ڪوتا نہ ڪهاڻي' شهاز پرنٽرز، گاڏي کاتو، حيدرآباد 1984ع ص، 124.
20. هيرانندڻاڻي 'سيلاب زندگيءَ جو' گيتا پرنٽنگ پريس، هندوستان 1981ع ص، 6.
21. ساڳيو حوالو ... ص، 76 ۽ 30.
22. هيرانندڻاڻي پوپٽي 'زندگي نہ ڪوتا نہ ڪهاڻي' شهباز پرنٽنگ پريس، 1984ع ص، 50-48 ۽ 151.
23. اي جي اتم: هيرانندڻاڻي 'منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق' سنڌي ساهت گهر، 200ع ص، 147.
24. هيرانندڻاڻي 'ڪونج' (مخزن) سُڌا آفسيٽ، الهاس نگر، ڀارت 2007ع ص، 42.
25. عباسي، شمس ڊاڪٽر "ڪاوش" اخبار روزاني ڪاوش، حيدرآباد 6 ڊسمبر 2005ع ص، 4.
26. ملڪ منصور: پروفيسر پوپٽي هيرانندڻاڻي 'ڪونج' (مخزن) سُڌا آفسيٽ، الهاس نگر، ڀارت 2007ع ص، 46.